

MARCIN FILIPOWICZ

Uniwersytet Warszawski, Polska/Univerzita Hradec Králové, Czechy
marcin.filipowicz@uhk.cz

Disciplína ducha a těla v průběhu vzdělávání mladé české elity na přelomu 19. a 20. století

Ve svém příspěvku rád bych se zaměřil na zvláštní pojmání disciplíny v průběhu vzdělávání mladé české elity na předělu 19. a 20. století. Výzkum tohoto jevu jsem opřel o soubor memoárových textů spojených s Hradcem Králové a vztahujících se na toto období¹. Zajímají mně zejména postoje pamětníků vůči kulturním jevům a procesům, které lze charakterizovat jako formování maskulinních rodových identit v průběhu výchovy mladých mužů.

Hned na začátku je nezbytné vysvětlit proč zrovna tyto texty, spojené s konkrétním místem a časem, považuji za obecně vypovídající o některých prvcích celé české kultury. Hradec Králové se se svými necelými osmi tisíci obyvateli na konci 19. století rozhodně nacházel na periferiích říše. Jeho zvláštností ale bylo, že při takto nepatrném počtu obyvatel a periferijní poloze existovalo zde silně vyvinuté české střední školství. Tyto vzdělávací instituce lze s jistou nadsázkou označit za „továrnu“ na českou elitu, neboť jimi prošly osobnosti tvořící skutečnou národní elitu, jako byl například Alois Jirásek nebo Karel Čapek. Mnohem podstatnější ale je, že královéhradecké střední školy spoluutvářely i českou elitu periferijní, ať již šlo o úředníky, učitele apod. Hradec je tedy na mapě české

---

¹ Jedná se o ucelený a dnes již i uzavřený soubor textů, který lze rozdělit do několika základních typů. První z nich představují sborníky, nejčastěji školní almanachy, vydané ke konkrétnímu výročí daného ústavu (například *Památník gymnasia královéhradeckého* z roku 1927). Další typ tvoří vzpomínky jednotlivců, které mohou mít charakter historiografický, například *Hrst vzpomínek na starý Hradec Králové* od Jiřího Vladimíra Tolmana z roku 1928, nebo mohou zaznamenávat průběh konkrétních událostí jako například *Paměti Mansardy* od Jiřího Červeného z roku 1962, nebo mohou to být skutečně osobní vzpomínky typu *Co nám tatínek vypravoval* od Jaroslava Medka z roku 1930. Poslední skupinu textů tvoří beletrizované paměti, které jsou však především uměleckými texty a lze o nich hovořit jako o memoárových textech literátů, například Aloise Jiráka — *Z mých pamětí*, napsané v letech 1909–1910, nebo *Vzpomínky z mládí* Jaroslava Durycha z roku 1931.

kultury městem velmi specifickým, na jedné straně je důležitou součástí vývoje českého národního projektu, na druhé straně se jedná o skutečně maloměsto, jehož prostředí splňuje všechny znaky kulturní nevyspělosti a maloměstské konzervativní omezenosti.

Doba, na níž se vztahuje soubor zkoumaných textů, byla pro českou společnost a kulturu časem urychleného emancipačního procesu. Proměny všeobecného rázu jsou v Hradci dodatečně doprovázeny razantní proměnou lokálního prostoru. Město se za několik málo let z okleštěné a zaostalé pevnosti proměňuje díky velkolepým urbanistickým a architektonickým realizacím v moderní město, jež se posléze dočkalo označení „salon republiky“. Podle teorie výzkumu memoárové literatury období urychlených proměn téměř ve všech oblastech společenského dění mají vliv na případnou dezintegraci totožnosti jedinců, kteří se následně pokoušejí o její zpětné ucelení právě formou memoárových sdělení². Je proto možné, že všeobecné proměny, a to i ty lokální, zapříčinily výskyt enormního počtu textů tohoto druhu spojených právě s tímto místem a časem, který už pak neměl obdobu.

Z antropologického hlediska maskulinita je svébytnou ideologií, sdruženou velmi často s nacionalismy a politickými hnutími³. Přitom výzkum maskulinity ve spojení s rodíci se evropskými nacionalismy menších etnických skupin (včetně české) v 19. století se doposud nestal předmětem podrobného odborného zájmu. Proces vznikání nacionalisticky laděného konceptu české maskulinity je na sledovaných textech viditelný jako pod drobnohledem. Ukazuje se na nich, jak v průběhu výchovy mladých českých mužů docházelo ke střetu dvou opozičních konceptů maskulinity. Na jedné straně zde máme koncept tvořený aspirujícím na společenský vzestup českým etnikem, na druhé straně koncept nabízený oficiálním rakouským modelem, který byl nezbytným předpokladem pro úspěšné muže nacházející uplatnění v rakouských státních institucích⁴. Pro pochopení rodícího se na sklonku 19. století českého konceptu maskulinity bude pro mně klíčový projekt analýzy Roberta Connella. Podle badatele je rodový model výsledkem střetu soustav vztahů a vždy nevyhnutelné prohry jedné z historických alternativ⁵. Výsledkem takového protikladu je pojem *protestu-*

² A. Cieński, *Pamiętniki i autobiografie świątowe*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1992, s. 54–55.

³ D.D. Gilmore, *Manhood in the Making: Cultural Concepts of Masculinity*, New Haven-London 1990, s. 222; S. Wenk, *Gendered Representations of the Nation's Past and Future*, [in:] *Gendered Nations. Nationalism and Gender Order in the Long Nineteenth Century*, red. I. Blom, K. Hagemann a C. Hall, Oxford-New York 2000, s. 63; A. Maxwell, *Nationalizing Sexuality: Sexual Stereotypes in the Habsburg Empire*, *Journal of the History of Sexuality* 2005, č. 3, s. 266; M. Janion, *Niesamowita Słowiańszczyzna. Fantazmaty literatury*, Kraków 2006, s. 257–299; R.R. Pierson, *Nations: Gendered, Racialized, Crossed with Empire*, [in:] *Gendered Nations*, s. 41–61; I. Blom, *Gender and Nation in International Comparison*, [in:] *Gendered Nations*, s. 17.

⁴ J. Kořalka, *Češi v Habsburské říši a v Evropě 1815–1914*, Praha 1996, s. 20.

⁵ R.W. Connell, *Masculinities*, Los Angeles 1995, s. 30. Srov. také J.E. Adams, *Dandies and Desert Saints: Styles of Victorian Manhood*, London 1995, s. 3 a P. Stearns, *Be a Man! Males in Modern Society*, New York 1990, s. 2.

ující maskulinity (protest masculinity). Jde tedy o maskulinitu marginalizovanou, ale současně přebírající prvky maskulinity hegemonické a přetvářející je ke svým potřebám. Projekt tohoto typu maskulinity se vyvíjí v marginalizované kolektivní situaci (rasa, etnikum, třída anebo sexuální totožnost). Touha po moci charakteristická pro hegemonickou maskulinitu je zde neustále zamítána, přetvářena nebo deformována ekonomickou a kulturní slabostí⁶. Jedná se tedy o jisté subverzivní praktiky podřízené maskulinity vůči hegemonické, které se mohou podílet na odlišném definování rodového řádu v rámci podřízeného národa.

Pro pozorování tohoto střetu je Hradec Králové městem naprosto ukázkovým, snad jediným v českých zemích, kde byl onen střet tak zjevně patrný. Obraz Hradce jakožto města, které bylo od let 60. do konce existence monarchie příkladem česko-rakouské opozice, se objevuje také v řadě memoárových textů. Zmínil jsem se již o tom, že je nesmírně zvláštní, že v 2. polovině 19. století zde existovaly čtyři české středoškolské vzdělávací ústavy pro muže⁷ a právě proto se o něm hovoří jako o „nejprobudilejším českém městě po Praze“⁸. Již z nejněžších vzpomínek Aloise Jiráska, připadajících na 2. polovinu let 60., jednoznačně vyplývá, že byl v Hradci Králové zahájen proces postupného vzniku nové české mužské kulturní elity, která mohla přijímat kolektivní kulturní symboliku prostřednictvím vzorců a hodnot jí vštěpovaných, a to nejenom výukou českých předmětů, ale také fungováním v síti společenských vztahů umožňujících manifestovat svůj etnický původ⁹.

Také druhý model potenciálního ovlivňování postojů a rodové identity mladé mužské elity, to znamená oficiální rakouský vzorec, je v královéhradeckých memoárových textech výrazně zaznamenáván. Můžeme se pokusit o tvrzení, že tento model byl založen na byrokracii jakožto svěbytném náboženství a úřednickém životním stylu¹⁰. V tomto kontextu se jeví nesmírně zajímavou analýza sociální struktury města obsažená ve vzpomínkách jednoho z pamětníků — Emila Vachka. Potvrzuje fakt výjimečnosti tohoto města jako „továrny“ na česky smýšlející elitu. Vyplývá z ní ale, že Hradec byl teoreticky pro tento účel místem nejméně vhodným. Do malého prostoru byly vtěsnány čtyři ryze maskulinní instituce, jež tvořily pilíře monarchie: úřednický aparát, armáda, katolická církev a školství. Je možno říci, že Hradec byl téměř miniaturou Rakouska a jejího hodnotového systému¹¹.

⁶ R.W. Connell, *op. cit.*, s. 112–116.

⁷ Klasické gymnasium (1866), Reálná škola (1870), Učitelství ústav (1869) a Obchodní akademie (1895).

⁸ F.V. Krejčí, *Konec století. 1867–1899 výbor z pamětí*, Praha 1989, s. 73. Srov. také J. Marek, *Česká moderní kultura*, Praha 1998, s. 66.

⁹ Srov. A. Kłoskowska, *Kultury narodowe u korzeni*, Warszawa 1996, s. 21.

¹⁰ V. Bělohradský, *Mitteleuropa: rakouská říše jako metafora*, [in:] *idem, Přirozený svět jako politický problém (Eseje o člověku pozdní doby)*, Praha 1991, s. 41.

¹¹ E. Vachek, *Vzpomínky na starý Hradec*, Havlíčkův Brod 1960, s. 45–48.

Budou-li pro nás východiskem obecně antropologická zjištění zachycující univerzální zákonitosti vytváření maskulinity, najdeme v nich pravidlo iniciačních obřadů, jež v Evropě 19. století získaly podobu kruté mužské školní výchovy¹². Ze studií zaměřených konkrétně na koncepty maskulinit západního světa v tomto období vyplývá, že u zrodu tohoto jevu stál obecně západoevropský proces formování buržoazní maskulinity odvozené z dávných konceptů mužnosti. Jak onen žádoucí a krutou školní výchovou vštěpovaný kód maskulinity vypadal? Představy o buržoazní maskulinitě 19. století pronikající do kolektivního povědomí se opírají o metafory kontroly, ovládnání se a disciplíny, proti nimž byly stavěny chaos, výtržnosti nebo nedostatek řádu a kázně. Tyto metafory lze sledovat skoro ve všech dimenzích mužského života, počínaje oblečením, přes řeč a způsoby vyjadřování a ideologií rozdělených sfér konče¹³. Kupříkladu pravý Angličan nebo Němec, vyhovující požadavkům maskulinního konceptu, měl ztělesňovat sebeovládání a ideály střední třídy¹⁴. Rakouský školní systém přebíral mnoho řešení ze systému pruského, což by mohlo znamenat částečné importování těchto ideálů i do českých středních škol. Následkem uvedených výchovných modelů vzniká specifická jinošská kultura na veřejných školách, založená na síle a krutosti. Charakteristickými prvky této kultury jsou nenávisť vůči intelektualizmu a estetické citlivosti, vnímáním atletické síly jakožto svébytného fetiše, a v neposlední řadě i produkce kolektivní loajality, tupého nacionalismu a pocitu veřejné povinnosti¹⁵. V rakouském modelu školství se nám budou rýsovat jisté shody s výše uvedeným modelem, zaznamenáme však i řadu určitých rozdílů. Obdobně jako v Anglii a Německu, možná dokonce i více, byla rakouská škola jedním z hlavních nástrojů diskurzu moci a společenské kontroly. Školní politika byla z velké části založena na kontrole informací, metodách disciplinování a vymezení hodnotového systému prostřednictvím odměn a trestů¹⁶. Ačkoliv hlavním nedostatkem toho systému byla emocionální prázdnota, jež vyplývala z rakouského státního universalismu založeného na specifickém jevu, a to na byrokracii¹⁷. Bezosobnost práva, racionalita státní správy a v neposlední řadě i byrokratický étos, pronikají skrz naskrz celým státem a odráží na něm specifický úřednický životní styl, který odlišuje Rakousko od všech ostatních západních států. Vládnout anebo podílet se na úřednické moci znamená potlačit všechno osobní, nemít názory a city¹⁸. Je zde

¹² D.D. Gilmore, *op. cit.*, s. 14–17. Srov. také U. Frevert, *Máž i niewiasta, niewiasta i mąż. O różnicach płci w czasach nowoczesnych*, přel. A. Kopacki, Warszawa 1997, s. 361–362.

¹³ A. Dowling, *Manliness and the Male Novelist in Victorian Literature*, Ashgate 2001, s. 13.

¹⁴ G.L. Mosse, *Nationalism and Sexuality. Middle-Class Morality and Sexual Norms in Modern Europe*, Madison 1985, s. 13. Srov. také J. Tosh, *Manliness and Masculinities in Nineteenth-Century England*, Harlow 2005, s. 113.

¹⁵ J. Tosh, *op. cit.*, s. 112–113.

¹⁶ V. Sušová, *Školství jako nástroj státní propagandy*, [in:] *Vzdělání a osvěta v českém 19. století*, red. K. Bláhová a V. Petrbock, Praha 2004, s. 100–102.

¹⁷ C.E. Schorske, *Videň na přelomu století*, přel. J. Svoboda, Brno 2000, s. 25–30.

¹⁸ V. Bělohradský, *op. cit.*, s. 40–41.

tedy patrné, že touto úřednickou ideologií sdělovaný komunikát také znamená formování maskulinity prostřednictvím potlačování všech emocí a pudů. Hlavní odlišností rakouského modelu mužské výchovy bylo nezavedení do ní kultu atletického těla, na rozdíl od Anglie nebo Německa. V Rakousku se nachází kult těla mimo hlavní proud oficiální výchovy a nalézá uplatnění v paralelních organizacích, ne vždy souznicích se státní výchovou. Dokonce se zde vyskytovala svébytná nechuť vlády k šíření tělesné kultury, posilovaná dodatečně postojem katolické církve¹⁹. Z perspektivy konceptů maskulinity 19. století máme zde co do činění se zvláštní aberací vůči evropskému kontextu²⁰. Ve výsledku se nám zde objevuje vcelku specifický model, založený na kultu disciplinujících ctností a nabízející ve své racionalitě iracionální úřednický vzorec maskulinity zbavený emocí a tělesné síly.

Prvořadou otázkou bude, jakým způsobem byl tento koncept realizován na královéhradeckých českých školách. Rakouské střední školství mělo za účel vychovávat nejvzdělanější státní elitu, ačkoliv poněkud paradoxně tento „vyráběl“ i členy národních elit²¹. Bylo to s velkou pravděpodobností zapříčiněno tím, že rakouské ideologické koncepty, včetně konceptů maskulinity, v důsledku své chladné racionality nemohly soupeřit s ideologiemi nacionalistickými, odvolávajícími se z velké míry k emocím²².

Na základě královéhradeckých memoárů lze zmapovat závislosti mezi formováním maskulinity a napětím mezi českým národním diskurzem a oficiální rakouskou státní ideologií. V případě zkoumání této otázky je potřeba brát v potaz dva faktory. Na jedné straně jde většinou o vzpomínky na bezstarostné mládí, jež se v subjektivním hodnocení z časové perspektivy jeví obvykle jako to nejkrásnější životní období: „vzpomínky naše z dob studentských jsou většinou rázu radostného, veselého, žertovného“²³. Na druhé straně se na nich odráží výrazná politická intence. Část z nich, obsažená ve školních almanaších, je psána „na objednávku“, což lze považovat za prvek určité diskurzivní praxe, podporující hodnotovou soustavu československého školství. Právě proto se v nich zdůrazňuje nevráživost vůči všemu rakouskému.

Obraz vlivu rakouské státní ideologie na výchovu mladé české elity však není v těchto textech jednoznačný. Z valné jejich části totiž nevyplývá, že by zde vládl za starého Rakouska krajně přísný disciplinární řád. Objevují se sice hlasy dokládající, že platný systém vedl k výchově mladých mužů v duchu podřízeno-

¹⁹ M. Efmertová, *České země v letech 1848–1918*, Praha 1998, s. 301. Srov. také K. Řezníčková, *Študáci a kantoři za starého Rakouska. České střední školy v letech 1867–1918*, Praha 2007, s. 65.

²⁰ M. Foucault, *Nadzorowac i karać: narodziny więzienia*, přel. z francouzštiny do polštiny T. Komendant, Warszawa 1998, s. 303.

²¹ V. Sušová, *op. cit.*, s. 103. J. Marek, *op. cit.*, s. 52.

²² J. Kořalka, *op. cit.*, s. 21.

²³ V. Vávra, *Naši profesorové v Hradci Králové od r. 1863–1871*, [in:] *Památník gymnasia Královéhradeckého*, red. L. Brtnický, A. Mejstřík a F. Teršl, Hradec Králové 1927, s. 59.

sti, disciplíny, sebeomezování a žádoucí rakouské úřednické racionality a emocionální sebekontroly²⁴:

jak zotročeny byly naše školy střední za správy rakouské, ukázalo se v Hradci²⁵

(O profesorech) Pokládali se [...] dosti často za naše pány a za pány vůbec [...]²⁶

Obecně lze však konstatovat, že obraz školních časů je líčen velmi pozitivně. Tyká se to jak obecné školní atmosféry, tak i vztahů mezi profesory a studenty. Je pozoruhodné, že všechna kladná hodnocení vyzdvihují takové vlastnosti profesorů, které se přikloňují k jakoby měkkému vzorci maskulinity. Tento vzorec se neopírá o přísnou výchovu, jež by měla vybavit mladé muže solidními základy pro budoucí život:

shovívavý — získal si nás rázem, byl na nás hodný; důtku uděloval zbloudilým vždy soukromě [...], aby před třídou hocha nezahanbil; horlivý stále učitel, přítel mládeže, [...] staral se o chudé hodné žáky²⁷.

Hradečtí pamětníci píšou o mužích, jež je formovali za mladých školních let, v dobrém, uznávajíce je za následovníhodné vzory.

Vzniká pro nás tedy řada otázek. Máme-li co do činění se záměrnou redukcí nežádoucích obsahů, které by mohly poskvřnit obraz českých profesorů, nebo s redukcí nezáměrnou, vyplývající z podvědomého idealizování mládí. Další podstatnou otázkou je, zda vzpomínkové záznamy svědčí o odlišném výchovně-vzdělávacím vzorci a odlišném druhu komunikace mezi profesory a studenty, než ten, který nacházíme v četných pracích týkajících se konceptů maskulinity v 19. století.

Příznakem odlišnosti není pouze hodnocení bývalých profesorů v superlativech, jež může být následkem subjektivní idealizace mládí. Domnívám se, že toto idealizování má svou příčinu v hlubších procesech, jejichž podstata by mohla vypovídat o odlišnosti formování konceptu maskulinity během vzdělávacího procesu. Hlavním zdrojem této odlišnosti byla svébytná schizofrenie spočívající v rozporu mezi předstíranou loajalitou a nevraživostí vůči nadřizenému rakouskému pořádku²⁸. Z tohoto úhlu pohledu se jeví velmi specifickým postavení profesorů, kteří by měli v souladu s obecně platnými pravidly disciplinovat, trestat a formovat mladé muže v duchu žádoucího rakouského modelu. Namísto toho, jak vyplývá z četných vzpomínek, dělají všechno proto, aby se těmto disciplinujícím procedurám vyhnuli. Předstírají, že

²⁴ Podrobnosti týkající se rakouského školního disciplinárního řádu viz K. Řezníčková, *op. cit.*, s. 70–83.

²⁵ J. Vančura, *Na pozorovací stanici v Hradci Králové*, [in:] *Památník gymnasia...*, s. 23.

²⁶ E. Vachek, *op. cit.*, s. 65.

²⁷ G. Domabyl, *Můj první pan třídní*, [in:] *Památník gymnasia...*, s. 17 i 19; J.J. Vrabec, *Před dvaceti dvěma lety. (Hrst osobních vzpomínek na starou kolej a mrtvé kolegy)*, [in:] *Památník gymnasia...*, s. 40–41; V. Vávra, *op. cit.*, s. 57.

²⁸ Srov. J. Křen, *Historické proměny češství*, Praha 1992, s. 71–72.

některé prohřešky, zejména ideologického rázu, nevidí. Respektive trestají pokud možno nejmírnějším způsobem. Jako nadřízení a vychovávající muži by neměli učit mladé české muže subverzivnímu chování vůči rakouskému řádu. Mravní postoj většiny z nich je založen na vnitřním protikladu, spočívajícím v příslušnosti ke dvěma neslučitelným řádům. Na jedné straně jsou součástí rakouského systému (jakožto státní úředníci), na druhé straně patří také k českému národnímu pořádku, jehož některé aspekty jsou nadřízeným rakouským řádem zakázány. Výjimečná důslednost, přísnost nebo tvrdá výchova zde tedy nejsou možné, neboť přílišné trestání provinění proti rakouskému disciplinárnímu řádu, obzvláště těch zabarvených nacionalisticky, by znamenalo vyloučení z českého národního pořádku.

Z perspektivy formování pevného maskulinního vzorce to není zdaleka komfortní situace, neboť se sebou přináší konformizmus, jenž rozhodně zůstává v rozporu se základními vlastnostmi maskulinit 19. století odvozenými z dávných koncepcí mužnosti a cti. Nápadným signálem dvojitého a ambivalentního myšlení jsou slova dlouholetého ředitele klasického gymnázia Viléma Steinmanna, nepopíratelné autority pro řadu studentů: „Pokud jste zde, myslíte si, co chcete, těšte se na příští svobodu, ale konejte, co je vám nařízeno“²⁹. Tímto vyjádřením sděluje vzorec schizofrenního balancování, dává zároveň najevo, že veškerá disciplína a pořádek jsou záležitostmi silně diskutovatelnými. Podívejme se nyní, jak se tato subverze odrážela na pocitování a vnímání oprese disciplinující školní výchovy:

Kázeň byla přísná. Večer nesměl býti nikdo mimo domov. Nesmělo se chodit s děvčaty, do tanečních zábav nebo hospod, a nesmělo se také kouřit. Že přesto gymnasté kouřili, pili pivo v hostincích, chodili za holkami a s holkami, tancovali a chodili k muzikám za Hradec [...], jest v mládí přirozeno³⁰.

Přes povědomí platnosti disciplíny, byla tato regulérně porušována a nikoho to nějak příliš nepřekvapovalo, téměř to bylo považováno za přirozené. Na základě častých záznamů případů nesubordinace lze skoro hovořit o výjimečném jevu „tajné dohody“ mezi profesory a studenty:

Studenti přelamovali mříže rakouského duševního vězení, [...] a profesori většinou a s nimi někdy i sám ředitel to nechtěli vidět a neviděli³¹.

Následkem toho vzniká svébytný souhlas k rozbíjení disciplíny a pořádku v určitých mezích, jako i k subverzi celého rakouského pořádku, oběma stranami. Nelze opomenout vliv takové výchovy na obecný etický postoj. Pokud by takové porušování nenabízelo nic kromě nihilistického postoje, mohlo by dojít k nežádoucímu vzorci formování elity. Zde máme však co do činění s kladným systémem národního sdělení, zejména na poli literárním a intelektuálním. Ve-

²⁹ A. Pražák, *Vzpomínky*, [in:] *Památník gymnasia...*, s. 126.

³⁰ F. Fabinger, *Před 50 roky na hradeckém gymnasiu. Ze studentského života 1879–1883*, [in:] *Památník gymnasia...*, s. 82.

³¹ F. Tomášek, *Vězníčkové... Hrstka vzpomínek na „c. k. gymnasium“*, [in:] *Památník gymnasia...*, s. 98.

de to však ke vzniku odlišného kódu maskulinního chování, jenž je součástí českého hodnotového systému předávaného mladé mužské elitě. Tento kód se zdá mnohem měkčí. Současně je v něm ale obsažen nebezpečný náboj schizofrenního a konformního myšlení. Zaznamenávané případy porušování školní disciplíny, s nimiž profesori tiše souhlasili, se většinou vztahují k ideologické dimenzi rakouského školství. Do popředí se zde dostávají například nejružnější formy sabotování povinného zpívání rakouské státní hymny³². Stejně častými případy obdobného chování byly zavádění protirakouského obsahu do kompozic, vydávání zakázaných literárních časopisů, navštěvování hospod a veřejných čítáren za účelem čtení českého národního tisku přes vyložený zákaz disciplinárního řádu a v neposlední řadě zakládání tajných studentských spolků, jejichž cílem bylo sebevzdělávání a zvedání úrovně literární kultury. Je tedy zajímavé, že většina z těchto porušení byla spojena s posvátnou sférou národního písemnictví, typickou pro českou obrozeneckou tradici. Dalším prvkem porušování rakouského školního řádu bylo cvičení a disciplinování vlastních těl. Zmiňoval jsem se už o tom, že se rakouská škola lišila v tomto ohledu od anglického nebo německého modelu školství. Je to poněkud zarážející, neboť fyzické cvičení těl je dokonalým disciplinujícím prostředkem v rámci určitého ideologického pořádku. Foucault uvádí, že kázeňská kontrola se z velké míry týká těl a spočívá v naučení a vynucení řady pohybů, jako i vyžadování co nejlepšího propojení pohybu s obecným postojem těla, což je podmínkou poslušnosti vůči řádu nařízenému disciplinujícími³³. Nepřekvapí nás tedy, že v tomto svébytném vakuu tělesné kázně převzala místo rakouského systému česká nacionalistická ideologie. Převedla cvičení a disciplinování mužských těl na koleje českého „národního boje“³⁴. Z memoárů se dozvídáme, že cvičení v českém Sokole bylo protirakouským prohrěškem. Dbalost na fyzickou kulturu těla se tedy stává politickým prvkem. Sledované texty přinášejí celou řadu příkladů porušování zákazu cvičení a ukazují, jak v oblasti tělesného pohybu mladých mužů bylo místo školy nahrazeno paralelní strukturou existující v rámci nacionalistického projektu, a to za tichého souhlasu profesorů.

Jev „tajné dohody“ mezi vychovateli a studenty ve své podstatě zamítal bezpodmínečnou kázeň a poslušnost jako základní model formování mužské identity 19. století. Královéhradecké memoáry přinášejí důkazy o tom, že česká maskulinita se během svého formování opírala o částečný nedostatek kázně, subverzi vůči oficiálnímu a nařízenému. Současně si přitom vytvářela vlastní

³² F.V. Vykoukal, *Z let Klumparových. Vzpomínka*, [in:] *Památník gymnasia...*, s. 61; L. Batek, *Hrst vzpomínek*, [in:] *Památník gymnasia...*, s. 64; D. Panýrek, *In honorem magistri. Za prof. Josefem Černým*, [in:] *Památník gymnasia...*, s. 88; F. Tomášek, *op. cit.*, s. 98; R. Chalupa, *Vzpomínky přespolního žáka*, [in:] *Památník gymnasia...*, s. 103; J. Vocásek, *Náš pan ředitel*, [in:] *Památník gymnasia...*, s. 126; A. Frinta, *Metamorfosa*, [in:] *Památník gymnasia...*, s. 137; L. Horák, *Dvě epizody*, [in:] *Památník gymnasia...*, s. 140.

³³ M. Foucault, *op. cit.*, s. 199–206.

³⁴ Srov. M. Efmertová, *op. cit.*, s. 301–303.

disciplinující struktury a kódy. Můžeme se tedy pokusit o tvrzení, že český nacionalistický model výchovy mladých mužů v Hradci Králové byl založen na částečné měkkosti při současném, ač neoficiálním, propagování kultu zdravého a mužného těla.

The discipline of spirit and body during the education process of the young Czech elite on the turn of the 19th and 20th centuries

Summary

The main goal of the article is to examine the significance of the discipline in the process of educating the young Czech elite at the turn of the 19th and 20th centuries. Examining this phenomenon was based on the collection of memoirs associated with Hradec Králové. Above all the attitude of authors of memoirs towards phenomena and cultural processes, which can be described as creating the Czech masculine identity based on the nationalism, is an object of the interest. R. Connell's theory of the relation between the hegemonic and protesting masculinities stayed within the analysis. The memoirs from Hradec Králové constitute evidence for the fact that the Czech masculinity in the course of forming was leaned against the model of the certain indiscipline and subversion towards the official Austrian code. Simultaneously alone it produced disciplining structures and codes.

Keywords: discipline, masculinity, memoirs, education, nationalism.